

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Піскарьова Наталя Іванівна

УДК 329.052

**ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ ТА СУБ'ЄКТ
ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та політичні процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському державному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса) Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський державний педагогічний університет
ім. К.Д. Ушинського,
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Гансова Емма Августівна,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова,
професор кафедри соціології

кандидат політичних наук,
Музиченко Ганна В'ячеславівна,
Одеський державний економічний університет,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться «30» травня 2008 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 513.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «29» квітня 2008 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Конституція України гарантує громадянам право на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також на свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України. Крім того, Конституція встановила, що громадське життя в Україні ґрунтується на принципах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Сучасне політичне життя в країні є досить різноманітним, однак кількісна сторона не завжди є показником того, що різні політичні сили мають можливість впливати на громадське життя. Опозиція у цьому аспекті є одним з найбільш ефективних інститутів, які сприяють виявленню та захисту індивідуальних і групових інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Сучасні процеси, які змінюють українське суспільство та його політичне життя, є підтвердженням актуальності та важливості звернення до аналізу політичної опозиції як суб'єкту політичного процесу та інституту демократії. Крім того, не тільки більшість пересічних громадян, а і політичних діячів не мають чіткого розуміння даного політичного інституту, відповідно не мають змоги будувати адекватні відносини з опозицією, які б дійсно сприяли демократизації суспільства. Тобто, як сучасна політична практика, так і недостатність теоретичних розробок вимагають та актуалізують розгляд проблем, пов'язаних з формуванням політичної опозиції в Україні та легітимізацією її діяльності.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає перспективному плану планової науково-дослідницької теми кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (№ держреєстрації 0101U000755), одним з виконавців якої є дисертант.

Метою дослідження є осмислення політичної опозиції, як інституту демократії та суб'єкту політичного процесу сучасного українського суспільства. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити комплекс наступних **завдань**:

- розглянути природу та характерні ознаки політичної опозиції. Це можливо шляхом, по-перше, вивчення та систематизації різноманітних наукових підходів та концепцій до політичної опозиції; по-друге, аналізу опозиційності як соціально-політичної орієнтації, і по-третє, окреслення умов виникнення політичної опозиції та її функцій в суспільстві;
- проаналізувати зміст та характерні ознаки опозиційної діяльності, як форми реалізації політики, шляхом, по-перше, дослідження основних елементів опозиційної діяльності скрізь призму сутності та природи політики й, по-друге, розгляду стилю цієї діяльності;
- класифікувати моделі політичної опозиції та визначити особливості її функціонування в рамках цих моделей. Це є можливим шляхом, по-перше, типологізації політичної опозиції, по-друге, аналізу діяльності політичної опозиції в різних політичних системах, по-третє,

визначення ролі парламентської опозиції в демократичних політичних системах;

- проаналізувати особливості процесу інституціоналізації політичної опозиції в сучасній Україні шляхом, по-перше, виявлення факторів, які впливають на становлення даного політичного інституту в Україні, та, по-друге, шляхом аналізу політико-правових засад формування формального статусу легітимної української опозиції.

Об'єктом дослідження є опозиція як суб'єкт політичного процесу.

Предметом дослідження є процес становлення політичної опозиції як елементу демократизації держави і суспільства та особливості її діяльності в сучасній Україні.

Методи дослідження. При вирішенні зазначених завдань були використані такі наукові методи та підходи, як методи аналізу та синтезу, системний та функціональний метод, порівняльний та історичний метод, логічні методи. Так, системний метод застосовувався при аналізі взаємодії опозиції й держави, з одного боку, та влади – з іншого. Порівняльний аналіз використовувався для виявлення загальних закономірностей формування і діяльності політичної опозиції в зарубіжних країнах та виокремлення національних особливостей української опозиційної діяльності. Функціональний метод застосовувався для визначення функцій політичної опозиції. Для характеристики та аналізу моделей політичної опозиції використовувався метод політичного моделювання, який сьогодні широко застосовується в політичній науці. Також був використаний нормативно-юридичний метод для розуміння правових процесів, аналізу законодавчих та нормативних актів, законодавчих проєктів, для визначення правового статусу політичної опозиції в Україні.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному аналізі особливостей формування та становлення політичної опозиції в Україні, з урахуванням світового досвіду та національної специфіки, який дозволив уточнити визначення політичної опозиції, її природу та форми функціонування. Наукова новизна конкретизується в наступному:

Вперше:

– визначено опозиційну політичну діяльність в якості форми реалізації політики. Ця форма характеризується наявністю технології опозиційної активності, яка виражається в системних проявах опозиції. Тобто, опозиційна діяльність – це своєрідний технологічний політичний процес, який слід розглядати поза проявами суб'єктивних факторів реалізації політики.

– зазначено, що для розвиненого громадянського суспільства, з певним політичним потенціалом населення, політично доцільною моделлю є скандинавська, яка базується на співпраці та взаємозв'язку між суб'єктами політичного процесу. Це пояснюється тим, що функціонування політичної опозиції в рамках цієї моделі забезпечує такі головні критерії громадянського суспільства як саморегулювання та самосвідомість.

Дістало подальший розвиток:

– політичне розуміння та окреслення меж застосування терміну «політична опозиція» та «опозиційна політична діяльність». Зокрема, авторська позиція викладається в наступному: політична опозиція розуміється як активна політична діяльність будь-яких груп, індивідів, інститутів суспільства, яка має організований та системний характер дій, чітко визначені політичні погляди та пріоритети щодо розвитку суспільства, розуміння шляхів та способів реалізації цих ідей. Ця діяльність може бути спрямованою проти державної (загальноновизнаної, легальної) політики, або проти парламентської більшості, або проти загального курсу партії, в якій діє внутрішня опозиційна група.

Обґрунтовано:

– наявність такого інтегративного елементу прояву активності опозиції, як опозиційність, яка є однією із закономірностей розвитку суспільства і безпосередньо впливає на процес його демократизації. Це проявляється шляхом зазначення певної політичної орієнтації, форми політичної діяльності та взаємодії опозиції із суспільством та владою;

– вплив на формування політичної опозиції сукупності політичних, економічних та психологічних умов. Цей процес відбувається на підґрунті суспільного почуття невдоволеності реальним політичним процесом та пошуку шляхів його зміни, на основі усвідомлених соціальних та політичних групових інтересів.

Уточнено та систематизовано:

– типологізацію та визначено особливості моделей діяльності політичної опозиції, з урахуванням типу політичної системи та режиму.

Визначено:

– політичну опозицію як форму соціально-політичної орієнтації суспільства, яку необхідно відрізнити від політичного екстремізму, протесту, окремих проявів протидії та інших, близьких за природою та змістом, соціально-політичних явищ;

– мету опозиційної діяльності в сучасному українському суспільстві, яка полягає в участі опозиції в розбудові в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави шляхом використання опозицією прав та здійснення відповідних обов'язків в інтересах громадян України та держави. Для цього необхідно створити та забезпечити умови для вільного і безперешкодного здійснення опозиційної діяльності, однак це не може бути підставою для надання їй будь-яких переваг перед іншими формальними або неформальними політичними інститутами та суб'єктами політичного процесу.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки та основні теоретичні положення дисертаційного дослідження можна використовувати для аналізу сучасного стану політичного процесу та тенденцій подальшого розвитку українського суспільства. Теоретичні

викладки та практичні рекомендації є корисними для різних суб'єктів політичної діяльності, зокрема для представників політичних партій, рухів, політичної еліти та ін.

Пропозиції правового характеру можуть бути використані для законодавчого врегулювання статусу політичної опозиції в Україні та для більш адекватного визначення її прав та обов'язків. Крім того, концептуальні підходи та основні положення щодо поняття та моделей політичної опозиції можуть бути використані у навчальному процесі, наприклад, при викладанні курсу політології, спецкурсів з «Теорії еліт», «Основ політичної опозиції», «Діяльності політичних партій та рухів», «Конфліктології» та ін.

Апробація роботи. Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Україна в контексті євроінтеграції» (Суми, 2005 р.), «Управління адміністративно-політичною діяльністю у сфері захисту прав і свобод громадян та забезпечення правопорядку» (м. Одеса, червень 2005 р.), «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства (Одеса, червень 2006 р.), «Соціально-економічні, політичні і культурні оцінки та прогнози на рубежі двох тисячоліть» (Тернопіль, 2006 р.), на Міжнародному симпозіумі «Революція в світі: глобалізація та індивідуалізація – погляд у майбутнє» (Одеса, 2007). Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (2005-2008 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в 4 статтях, які надруковані в наукових виданнях, визначених ВАК України фаховими з політології.

Структура і обсяг роботи. Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження і складається із вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінки. Список використаних джерел містить 216 найменувань (18 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи з відповідними науковими програмами і темами, визначені об'єкт, предмет, сформульовані мета та основні завдання дослідження, охарактеризовано використані в роботі методи, наукова новизна та практичне значення, подано відомості про апробацію теоретичних положень дослідження, його структуру та обсяг.

В **першому розділі «Природа та характерні ознаки політичної опозиції»** висвітлено стан наукових розробок та розглянуто теоретичні концепції щодо специфіки виникнення та характерних ознак політичної опозиції.

У підрозділі 1.1 «Ступінь науково-теоретичної розробки політичної опозиції як категорії політичної науки» розглядаються різноманітні підходи та концепції щодо визначення політичної опозиції. З цією метою проаналізовані праці відомих політологів, філософів, соціологів та юристів, які досліджували опозицію як соціальне та політичне явище, її прояви, специфічні характерні ознаки тощо. Акцентується увага на тих аспектах проблеми, які є найменш розробленими в сучасній політичній науці.

Зазначається, що політична опозиція стала предметом досліджень західних політологів з 80-х років минулого століття, в Україні ж до цієї проблеми науковці звернулися лише наприкінці 90-х. В роботах Р. Даля, О. Кіршхеймера, О. Нолен, Г. Оберройтера, Дж. Сарторі та інших проаналізовані сутність і функції політичної опозиції, форми опозиційної боротьби і т.п. Українські вчені лише в останній час звернулися до вивчення цієї проблеми, а тому праць теоретичного характеру, в яких розглядалися б концептуальні, методологічні аспекти аналізу політичної опозиції, поки небагато. Зокрема, можна відзначити дослідження Н. Віннічука, О. Дніпрова, І. Жданова, І. Зарицької, В. Кіпіані, І. Когута, Р. Павленка, Т. Печериця, Ф. Рудича, С. Тихомірова та інших. В працях цих науковців зазначаються проблеми формування політичної позиції в Україні, які вимагають свого вирішення. До них відносяться: проблема політичної опозиції в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні; взаємозв'язок опозиційної діяльності з виникненням та вирішенням політичних конфліктів в суспільстві; передумови появи політичної опозиції в Україні, її соціальна база; характеристика різних типів, оцінка висунутих ними вимог; необхідність вибору базової моделі дослідження опозиції й т.д. Однак, поки це тільки перші кроки в теоретичному дослідженні української політичної опозиції. Більш розглянутими є моделі опозицій, які виникли й сформувалися в зарубіжних країнах Європи, США та Азії. Цікавий аналітичний матеріал з цього приводу міститься в роботах Н. Шаповалова (аналіз країн Латинської Америки), І. Підпульської (порівняльний аналіз країн Європи та України), О. Кесарчука (країни СНД), К. Забродіної (західноєвропейські країни), А. Гергуна (американо-європейський досвід).

Інтерес до цієї проблематики проявили і російські вчені: Г. Гаврилов, який досліджував моделі політичної опозиції, О. Воскресенський, Б. Калінін, Д. Макеєва, Л. Мусіна, А. Танова, які розглядали політичну опозицію в аспекті трансформаційних змін російського суспільства.

Загалом, бібліографічний аналіз показав, що ступінь наукової розробленості проблеми дослідження є невисокою. В сучасній політичній науці відсутня єдина точка зору щодо теоретичного обґрунтування поняття «політична опозиція»; складність теоретичного осмислення терміна «опозиція» збільшується відсутністю його юридичного закріплення. У сучасному українському законодавстві термін «опозиція» використовується лише в деяких документах, серед яких немає жодного, у якому термін одержував би лінгвістичну чи юридичну розшифровку та

коментування. Лише у Законі України «Про політичні партії» вказується, що політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, тобто, у нормативних документах термін «опозиція» використовується тільки стосовно політичних партій.

Визначено, що політична опозиція є одним з найважливіших і найменш вивчених інститутів сучасних політичних систем, під якою слід розуміти організовану форму вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади, це організована група осіб – суб'єктів, яка веде боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом країни (системи), де цей владний ресурс є основою для здійснення владних повноважень у системі.

У підрозділі 1.2 «Опозиціонарність як соціально-політична орієнтація суспільства» досліджується поняття, яке розкриває умови, фактори, механізми та сутність відношення до влади і взаємодії з нею і в цілому з суспільством, що дає можливість розкрити феномен політичної опозиції. Це поняття опозиціонарність, в якому в нерозривній єдності існують політичне, психологічне та соціальне. Проблеми опозиціонарності пов'язані з політичною значимістю опозиції як соціально-політичного явища. Опозиція є одним з основних учасників політичного процесу, і саме тому нерозуміння її соціальної цінності може послабити політичну систему суспільства. В умовах конкуренції із сильною опозицією влада більш адекватно реагує на соціальну та політичну атмосферу в суспільстві, враховує різноманіття та зміст політичних інтересів народу. Отже, коли суспільство перебуває в нестабільному стані, у стадії формування або реформування, опозиція, як показує досвід провідних країн світу, може й повинна стати джерелом, рушійною силою й найважливішим стабілізуючим фактором. Таким чином, розуміння проблеми опозиціонарності має безумовну практичну значимість.

Визначено, що опозиціонарність є інтегративною характеристикою прояву активності опозиції, яку слід вважати однією з закономірностей розвитку суспільства, що йде шляхом демократизації. Пріоритети нового ідеологічного курсу України, які орієнтуються на ідеали демократії, свободи та плюралізму, створюють передумови для прояву опозиціонарності в українському суспільстві.

У підрозділі 1.3 «Умови виникнення та функції політичної опозиції в суспільстві» аналізуються об'єктивні і суб'єктивні умови політичної опозиції виникнення та її функції сучасному політичному процесі. Визначається, що становлення інституту політичної опозиції – це процес раціоналізації групових потреб, у ході якого відбувається рух від несформованого відчуття невдоволеності реальними умовами життя та інтуїтивних пошуків шляхів його подолання до поступового розуміння спільності групових інтересів і групової ідентифікації та появі більш раціональних форм об'єктивації групових потреб та усвідомлення необхідності спільних практичних дій з їх реалізації та створення відповідних інституціональних структур. Крім того, це

процес ускладнення самої політичної системи, у ході якого об'єктивно зростає роль її зворотних зв'язків із суспільством.

Структурно-функціональний аналіз політичної опозиції дав можливість визначити функції, які виконує політична опозиція. Насамперед, політична опозиція виступає каналом вираження невдоволення офіційною політикою; інструментом контролю за діяльністю правлячої партії; стимулятором переходу від одного політичного курсу до альтернативного. Крім того, політична опозиція є інструментом самоорганізації громадського суспільства, забезпечуючи його постійний контакт із органами влади та підвищуючи якість прийняття політичних рішень.

У висновках до першого розділу зазначено, що опозиція в політиці може здійснюватися на різних рівнях політичного управління, у різних видах державної та партійної влади, усередині кожної з них. Під опозицією прийнято розуміти політичний інститут, створений для вираження та відстоювання інтересів певних груп. Тобто, опозиція є показником наявності в суспільстві та державі інших, ніж офіційні, точок зору, позицій, програм діяльності, які слід враховувати, якщо вони характеризуються ознаками конструктивності та доцільності.

У другому розділі **«Класифікація та особливості функціонування теоретико-типологічних моделей політичної опозиції»** досліджуються різноманітні класифікації типів і моделей політичної опозиції в сучасному політичному процесі та особливості їх функціонування.

У підрозділі 2.1 *«Політична опозиція як форма реалізації політики та вид діяльності»* аналізуються загальні засади опозиційної діяльності. Опозиційна діяльність розглядається як вид політичної діяльності, метою якої є реалізації політики. Таким чином, визначається, що опозиційна діяльність є формою реалізації політики. Цей вид діяльності набуває особливого значення в умовах загострення соціально-економічних і політичних протиріч, коли піддаються сумніву, випробуванню та перевірці основні механізми узгодження політичної діяльності та реального життя суспільства. В такій ситуації політичні дії державних органів влади не завжди одержують підтримку мас, чиї інтереси вони представляють та виражають, або суспільство не задоволене тими засобами, які застосовуються щодо стабілізації ситуації в країні. Тому для підвищення продуктивності політичної діяльності необхідно виокремити такий її вид як опозиційна діяльність, яка також займається реалізацією політики.

Основна характеристика стилю опозиційної діяльності проявляється не стільки у використанні окремих засобів та прийомів для вирішення завдань, скільки в цілісності політичної технології такої опозиційної діяльності, що виражає стратегію та тактику використання всіх політичних засобів та способів задля досягнення зазначеної політичної мети. Таке розуміння опозиційної діяльності є близьким за змістом до технології діяльності та передбачає її оптимальну організацію з урахуванням внутрішніх факторів та зовнішніх умов. Оптимальна опозиційна

діяльність відповідає потенціалу відповідного суб'єкта політики та виражає соціальні очікування суспільства на вирішення політичних завдань.

У підрозділі 2.3 «Типологія політичної опозиції» проводиться систематизація та аналізуються типи політичної опозиції на основі різних критеріїв:

- у відповідності до типу суспільства слід розрізняти опозицію в політиці традиційного суспільства та політичну опозицію сучасного суспільства;

- у відповідності до цілей і програмних установок опозиційних суб'єктів базовому набору конституційних цінностей і принципів суспільства можна відокремити позасистемну і системну опозицію;

- у відповідності до типу зв'язку, який організується суспільством, необхідно розрізняти народну /суспільну/ і політичну парламентську опозицію;

- у відповідності до ступеня конфронтаційності політичної меншості з владними структурами виділяється відповідальна, невідповідальна та частково відповідальна опозиція;

- у відповідності до місця функціонування в партійній системі виділяється одnobічна та двостороння опозиція. Одnobічна має місце в тій партійній системі, де правлячій партії протистоїть сила або на лівому, або на правому фланзі. Двостороння опозиція функціонує там, де стосовно правлячої партії існує опозиція як на лівому, так і на правому фланзі;

- у відповідності до ступеня терпимості політичної опозиції стосовно дій уряду можна виділити: принципову (програмні установки якої суперечать нормам існуючого політичного ладу), лояльну (програмні установки якої багато в чому відрізняються від пріоритетів уряду, однак повністю відповідають базовим принципам політичної системи); нелояльну – помірну та непримиренну (радикальну); політичну (яка розділяє стратегічні цілі правлячої партії, але по-іншому уявляє собі шляхи й методи їхнього досягнення);

- в залежності від суб'єкту опозицію можна розподілити на партійну, групову, громадську та інституціональну. При цьому, непартійна опозиція, як правило, має найбільшу вагу в суспільствах з відсутністю розвитої партійної системи, з фрагментарним або, навпаки, монолітним політичним полем; непартійна опозиція є нестійкою, вона заснована на менш структурованих інтересах та схильна до зміни пріоритетів;

- в залежності від місця розташування опозиційного суб'єкта в політичній системі виділяється зовнішня та вбудована опозиція в рамках інституту, що володіє домінуючим політичним ресурсом;

- в залежності від відношення владної системи до опозиції вона може підрозділятися на легальну та нелегальну;

- в залежності від сфер життєдіяльності суспільства відокремлюють релігійну, жіночу, молодіжну та інші види опозиції;

– у відповідності з формами конституціоналізму – євро-континентальний та євразійський варіанти;

– у відповідності до проблем стабільності виділяється політична опозиція розвинених країн парламентської демократії; політична опозиція нових індустріальних країн; політична опозиція в країнах колишньої «народної демократії» з певним потенціалом соціал-демократизму; політична опозиція країн СНД, для яких характерна перевага традиційного менталітету в суспільстві;

– у відповідності до ідеології можна виділити політичну опозицію, яка базується на релігійному принципі віри, що виходить із концепції ідеалістичного осмислення світу; політичну опозицію, що базується на матеріалістичному осмисленні світу, з опорою на віру в особливі характеристики класів, ринкового господарства, науки, вищого розуму; політичну опозицію, яка ґрунтується на прагматичному підході до ідеологічного обґрунтування своїх дій з урахуванням тих або інших інтересів;

– у відповідності до політичного напрямку розвитку зазначається демократична, ліберальна, соціал-демократична, комуністична, патріотична, права та ліва опозиція.

Результатом систематизації та аналізу типів політичної опозиції є визначення потенційно проблемних аспектів функціонування існуючого політичного режиму в державі, вразливих положень існуючого режиму та можливість політичного прогнозування динаміки політичних процесів.

У підрозділі 2.3. «Сучасні моделі та форми опозиційної діяльності» розглянуті моделі функціонування парламентської опозиції: вестмінстерська, німецька, французька, скандинавська. Аналізуються критерії, за якими ці моделі слід розрізняти. Визначено, що ними є рівень формальної інституціоналізації, який зазначає ступінь включення опозиційних партій у формальні структури парламенту та рівень законодавчого впливу, який описує роль меншості у законодавчому процесі, встановлену за формальними та неформальними правилами і звичаями. Більшість політологів визнають найбільш доцільними німецьку та вестмінстерську моделі, а скандинавську та французьку, як правило, вважають порівняльно слабкими. Однак, ці твердження є застарілими, крім того, в них не враховується фактор формування в будь-якій країні громадянського суспільства, визначними характеристиками якого є самоорганізація та самосвідомість, тому більш прогресивним та перспективним, на думку автора дисертації, є напрямок, який заснований в скандинавській моделі. Завдяки цій моделі формується високий рівень самосвідомості та відповідальності як народу, так і еліти, що, безумовно, впливає на якість прийняття політичних рішень і на підвищення якості життя. Звісно, Україні потрібно усвідомити цей досвід при формуванні власної моделі політичної опозиції. Можливо, на даному етапі слід застосувати німецьку або вестмінстерську модель: зміцнювати або захищати законодавчий вплив опозиції (за німецькою моделлю) або надати опозиції формальну інституційну роль у парламенті

(за вестмінстерською моделлю). Німецька модель дозволить уникнути потенційної поляризації, а за вестмінстерською моделлю необхідно, щоб і правляча, і опозиційна сили були здатні до широкої співпраці. Загалом, можливо поєднати кращі сторони німецької і вестмінстерської моделей шляхом кодифікації базових основ щодо прав та обов'язків опозиції. Проте, слід відзначити певну несумісність ролі опозиції як партнера та ролі опозиції як суперника. При цьому, саме скандинавська модель є найбільш демократичною, тому що в цій моделі не втрачається самостійність політичних партій і, як слідство, представленість навіть найменшої групи електорату. Саме ця модель відповідає засадам громадянськості та толерантності громадян до своєї влади, до більш відповідального та розвиненого суспільства, з високим рівнем самосвідомості та політичної культури.

Крім демократичних країн, політична опозиція може існувати і в країнах, що трансформуються від авторитаризму до демократії. Для аналізу використаний досвід країн Латинської Америки: Мексики, Аргентини та Бразилії, які є різними прикладами функціонування влади та опозиції в поставторитарних політичних системах. Для більш повної характеристики сучасних форм опозиційної діяльності проведений аналіз так званої мусульманської моделі політичної опозиції.

Аналізуються міжнародні рекомендації, що визначають основи статусу політичної опозиції, які варто було б враховувати й Україні (Витяг з доповіді IPU за 1999 рік «Керівництво з прав та обов'язків опозиції»).

У висновках до другого розділу визначається, що опозиційна політична діяльність є динамічним явищем, предметом якої є проблеми життєдіяльності людей, володіння політичною владою та участь в її здійсненні, визначення перспектив та напрямків суспільного руху, керування суспільно-політичними, соціально-економічними процесами суспільстві. Зміст опозиційної політичної діяльності визначається цілями та завданнями розвитку суспільства на кожному новому етапі його перебудови та розвитку. Концентрація уваги на значимих суб'єктах політики дозволяє виробити інструментарій для аналізу структур і дій опозиції, загальну теоретичну схему, за допомогою якої можна відслідковувати процес формування різних моделей опозиції, виявляти основні фактори, що впливають на утворення тієї або іншої моделі.

У третьому розділі **«Процес формування та легітимації політичної опозиції в сучасній Україні»** досліджуються фактори виникнення і становлення політичної опозиції в Україні та аналізуються проблеми визначення її статусу на сучасному етапі.

У підрозділі 3.1 **«Фактори становлення політичної опозиції в сучасній Україні»** визначається, що становлення сучасної української політичної опозиції почалося з часів «перебудови», яка зробила можливою її появу як реального суб'єкту політичного процесу. Політична перемога антидемократичної опозиції та розпад Союзу РСР привели до формування в

Україні та інших країнах колишнього СРСР нового політичного простору. Цей етап є важливою умовою для становлення сучасної української політичної опозиції та її характерних ознак, обумовлених не тільки перехідним станом українського соціуму, але й його глибинними політико-культурними та соціально-психологічними факторами.

Основною характеристикою сучасної української політичної опозиції є невизначеність (розмитість) самого цього терміну в контексті українського політичного процесу. Крім того, до основних факторів, які заважають в Україні сформувати цивілізовані відносини між офіційною владою і опозицією, є нерозвиненість громадського суспільства, відчуження основної маси населення від політичної й суспільної участі, відсутність у політичних сил скільки-небудь стійкої соціальної бази, наявність у більшості українців невизначеності у розумінні не тільки віддалених, але й найближчих перспектив розвитку країни або свого життя.

Незважаючи на складний та суперечливий процес реформування політичної системи України, сьогодні політична опозиція стала реальним учасником політичного процесу. Головний позитивний результат її діяльності – це визнання її права на існування та реальну участь у політичному процесі. Однак сам факт появи в країні політичної опозиції ще не дає підстав вважати, що вона здійснює реальний вплив на політичні процеси, – необхідно враховувати дійсний стан соціуму, ступінь усвідомлення своїх інтересів і здатності до практичних дій з їх реалізації, а також стан масової свідомості, наявність об'єднуючих принципів та цінностей, які здатні консолідувати суспільство на здійснення політичного курсу.

У підрозділі 3.2 «Сучасний політико-правовий статус політичної опозиції» аналізується сучасний стан легітимації політичної опозиції в Україні. Визначається необхідність урегулювання діяльності парламентської опозиції в Україні, що викликано потребою в організації роботи Верховної Ради України та зміні характеру відносин влади і опозиції. На великий жаль, сучасна українська політична практика свідчить, що, як опозиційні, так й владні сили, працюють не на суспільно-державні інтереси, а лише здійснюють дестабілізуючий вплив на політичний процес. Відсутність такого важливого нормативу деякою мірою можна пояснити практичною відсутністю в країні протягом декількох століть демократичних парламентських традицій.

Визначення політико-правового статусу опозиції в Україні важливе також для розбудови партійної системи, результатом чого стане підвищення статусу партій у політичній системі, створення правових гарантій діяльності політичної опозиції. Для цього необхідне нормативне та інституційне закріплення політико-правового статусу опозиції у таких питаннях, як участь у виборах; доступ до керівних посад у представницьких органах влади; рівний доступ до засобів масової інформації, можливість вільно пропагувати власні погляди серед населення; свобода проведення демонстрацій, мітингів, зборів тощо; доступ до інформації органів державної влади. Для реалізації цих положень необхідно ухвалити Закон про політичну опозицію в Україні або

внести зміни до чинного Регламенту Верховної Ради, а також передбачити необхідні положення в проекті нового Регламенту. Але, перш за все, Закон про опозицію (чи відповідні статті Регламенту) повинен дати чітке визначення, що, власне, вважати політичною опозицією. Незважаючи на достатню тривалість цього процесу в Україні, й до сьогодні більшість проблем є неврегульованими. Натомість триває політична конфронтація владного та опозиційного середовища, що дедалі більше віддаляє нашу державу від принципів побудови та забезпечення життєдіяльності сучасного демократичного суспільства.

Визначено, що необхідно надати законодавчого статусу суб'єкту політичного процесу та інституту демократизації – політичній опозиції. Але не слід перебільшувати значення законодавчого регулювання статусу опозиції. В процесі становлення цивілізованої опозиції велике значення має воля усіх суб'єктів політичного процесу, особливо влади, та загальний рівень політичної культури суспільства.

У висновках до третього розділу визначено, що члени опозиції мають діяти у рамках Конституції та чинних законів. Опозиція повинна створювати відношення з провладними структурами на підґрунті взаємної поваги, прагнути діалогу та злагоди. Головним для України є подолання інерції протистояння між владою та опозицією. Легалізація опозиції у парламентських та урядових структурах надасть можливість подолання відсутності рівноваги між гілками влади, зменшиться тиск протистояння виконавчої влади та парламенту.

У висновках викладаються основні результати і підсумки дисертаційної роботи, які були отримані в ході дослідження.

Проведений в дисертації аналіз становлення політичної опозиції в сучасній Україні дозволяє зробити висновок про тривалий, поетапний та суперечливий характер цього процесу. Перебування опозиції у позаправовому статусі засвідчує низький рівень політичного розвитку суспільства і, навпаки, представлення опозиції у парламенті є свідченням високого рівня розвитку демократії та певного рівня політичного потенціалу населення.

Діяльність опозиції повинна ґрунтуватися на засадах визнання державою цього інституту демократії та суб'єкта політичного процесу, тому що опозиційна діяльність є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави. Головними принципами при створенні будь-якої моделі, на яких має ґрунтуватися правове нормування статусу опозиції, мають бути принцип наявності контролю, критики та альтернативи, принцип кооперації, визнання права опозиції на представництво задля захисту інтересів власних виборців.

В Україні повинні бути створені та забезпечені умови для вільного і безперешкодного здійснення опозиційної діяльності, у той же час здійснення опозиційної діяльності не може бути підставою для надання опозиції переваг чи обмеження їх прав. Метою опозиційної діяльності є її участь у розбудові в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової

держави шляхом використання нею прав та здійснення обов'язків, визначених законом, в інтересах громадян України та держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Піскарьова Н.І. Типологізація політичної опозиції // Перспективи. – 2005. – № 4 (32) – С. 79-82
2. Піскарьова Н.І. Передумови виникнення політичної опозиції як суб'єкта політичного процесу // Вестник СевГТУ. Вип. 77. – Севастополь: Вид-во СевДТУ, 2006. – С. 32-37
3. Піскарьова Н.І. Політична опозиція як інститут сучасних політичних процесів // Перспективи. – 2006. – № 2 (34). – С. 120-125.
4. Піскарьова Н.І. Моделі політичної опозиції // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Вип. 9. – Київ – Миколаїв, 2007. – С. 96-106.

АНОТАЦІЯ

Піскарьова Н.І. Політична опозиція як інститут демократії та суб'єкт політичного процесу сучасного українського суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та політичні процеси. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

В дисертації здійснений аналіз особливостей становлення політичної опозиції в Україні з урахуванням світового досвіду та національної специфіки, який дозволив уточнити визначення політичної опозиції, її природу та форми функціонування. Визначено політичну опозицію як форму соціально-політичної орієнтації суспільства. Обґрунтовано наявність інтегративного елементу прояву активності опозиції – опозиціонарність. Уточнено та систематизовано типологізацію та визначено особливості моделей діяльності політичної опозиції, з урахуванням типу політичної системи та режиму.

Визначено мету опозиційної діяльності в сучасному українському суспільстві, яка полягає в участі опозиції в розбудові в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Обґрунтовано, що опозиційну діяльність можна розглядати як технологічний політичний процес реалізації політики.

Ключові слова: політична опозиція, політичні більшість (меншість), політична конкуренція, парламентська опозиція, політична система, партійна система, політична влада, опозиційна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Пискарева Н.И. Политическая оппозиция как институт демократии и субъект политического процесса современного украинского общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и политические процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2008.

В диссертации проведен комплексный анализ особенностей возникновения, формирования и легитимации политической оппозиции в Украине с учетом мирового опыта и национальной специфики. Уточнено понятие политической оппозиции, рассмотрена ее природа, формы и модели функционирования.

Политическая оппозиция определяется как форма социально-политической ориентации общества, которую необходимо отличать от политического экстремизма, протеста, отдельных проявлений противодействия и других, близких по природе и содержанию, социально-политических явлений. Установлено, что политическая оппозиция не является потребностью общества, а выступает необходимым условием его прогрессивного развития.

Политическая оппозиция является соответствующим институтом реализации принципа политического плюрализма и показателем уровня гарантированности прав и свобод граждан, в то же время она одновременно легитимизирует имеющиеся в обществе социальные конфликты.

Изучается политическое содержание и возможность применения терминов «политическая оппозиция» и «оппозиционная политическая деятельность». Политическая оппозиция понимается как активная политическая деятельность любых групп, индивидов, институтов общества, которая имеет организованный и системный характер действий, четко определенные политические взгляды и приоритеты относительно развития общества, понимание путей и способов реализации этих идей. Эта деятельность может быть направлена против государственной (общепризнанной, легальной) политики, или против парламентского большинства, или против общего курса партии, в которой действует внутренняя оппозиционная группа.

Обосновано наличие такого интегративного элемента проявления активности оппозиции, как оппозиционность, которая является одной из закономерностей развития общества и непосредственно влияет на процесс его демократизации. Это проявляется путем выражения определенной политической ориентации, формы политической деятельности и взаимодействия оппозиции с обществом и властью.

Определено влияние на формирование политической оппозиции совокупности политических, экономических и психологических условий. Этот процесс происходит в результате сформировавшегося общественного чувства неудовлетворенности реальным политическим

процессом и поиска путей его изменения, на основе осознанных социально-политических групповых интересов.

Уточнена и систематизирована типология и определены особенности моделей деятельности политической оппозиции с учетом типа политической системы и режима. Определено, что для развитого гражданского общества, с определенным политическим потенциалом населения, наиболее оптимальной моделью развития является скандинавская, которая базируется на сотрудничестве и взаимодействии субъектов политического процесса. Это объясняется тем, что функционирование политической оппозиции в рамках данной модели обеспечивает наличие таких важнейших критериев гражданского общества как саморегулирование и самосознание.

Определено, что цель оппозиционной деятельности в современном украинском обществе заключается в участии оппозиции в упрочении в Украине суверенного и независимого, демократического, социального и правового государства путем использования прав и осуществление соответствующих обязанностей в интересах граждан Украины и государства. Для этого необходимо создать и обеспечить условия для свободного и беспрепятственного осуществления оппозиционной деятельности, однако, в то же время, это не должно стать основанием для предоставления ей каких-нибудь преимуществ перед другими формальными или неформальными политическими институтами и субъектами политического процесса.

Оппозиционная политическая деятельность определяется как форма реализации политики, выступающая в виде технологии оппозиционной активности и выражающаяся в системных проявлениях активности оппозиции. Таким образом, оппозиционную деятельность – это своеобразный технологический политический процесс, который следует рассматривать вне проявлений субъективных факторов реализации политики.

Выводы и основные теоретические положения диссертационного исследования можно использовать для анализа современного украинского политического процесса и дальнейших тенденций в становлении социально-политических ориентаций общества.

Ключевые слова: политическая оппозиция, политическое большинство (меньшинство), политическая конкуренция, парламентская оппозиция, политическая система, партийная система, политическая власть, оппозиционная деятельность.

SUMMARY

Pyskareva N.Y. Political opposition as the institute of democracy and the subject of political process of modern Ukrainian society. - Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Political Sciences on speciality 23.00.02 – political institutes and political processes. Odessa National Law Academy, Odessa, 2008.

In dissertation an analysis of features of political opposition in Ukraine becoming, taking into account world experience and national specific, which enabled to specify determination of political opposition, its nature and forms of functioning is realized. Political opposition is analyzed as political process's element of society. Typology and the features of models of political opposition activity are specified and systematized, taking into account the type of the political system and regime.

The purpose of opposition's activity in modern Ukrainian society, which consists in participating of opposition in development in the sovereign and independent Ukraine, democratic, social and legal state, is certain. It is determined, that opposition activity can be examined as a technological political process which is analyzed out of displays of human factors of politics realization.

Keywords: political opposition, political majority (minority), political competition, parliamentary opposition, political system, party system, political power activity of opposition.